

ЖЕРГИЛИКТҮҮ БЮДЖЕТТИН ЖЕМИШИ ЖАНА КЕЙИШИ

Кыргыз Республикасынын көз карандысыз, эгемендүү мамлекет катары өз алдынча жашап келе жатканына 20 жылдын жүзү болуп баратат. Буга чейин Кыргызстан СССРдин курамындагы республика болчу. Ал учурда биздин өлкөнүн айыл-кыштактарынын баарында колхоз, совхоздор иштеп турган. Жашырганда не, ушул түзүштөр убагында дүркүрөп, өнүгүп эле турду. Айыл адамдарын ишсиз калтырбады. Айыл чарбасын, мал чарбасын өнүктүрүү үчүн техника, жер семирткич, ветеринардык жагына болуу ар кандай каражаттар менен колхоз-совхоздор камсыздаар эле. Анан ошол колхоз-совхоздорго ушунча көлөмдөгү айыл чарба же мал чарба продукциясын өндүрүш, пландеттенме ушунча - деген көрсөтмөлөр жогору жактан белгиленчү. Аларды аткаруу боюнча социалисттик мелдештер уюштурулчу. Ошентип айыл адамдары план-милдеттенмелерди аткаруу үчүн жан талашын иштешчү. Анан өндүргөн продукциялары кай жактарга ташылып кеткендиги менен иштери болчу эмес. Элдин турмуш-тиричиликтик, экономикалык-социалдык, маданий маселелери да көбүнөсө жогору жактан чечилип турган. Бирок тарыхтын дөңгөлөгү бир калыбында жүрүп отурбайт тура. Ал да ар кандай өзгөрүүлөргө дуушар болот экен. Анын сыңарындай түбөлүктүүдөй сезилген СССР державасы аякка замат урады, анын 15 республикасынын ар бири өз алдынча мамлекет болуп тарап кетишти. Биздин республикада таптакыр башкача коом пайда болду, социалисттик түзүлүш, мамлекеттик системасы пландоо жоюлуп, анын ордуна рынок экономикасы келди. Кыргызстандын элети, айыл жерлери да ушул өнүгүүтө өнүгө турган болду. Адамдарга жер үлүштөрү таратылып берилди. Жерге болгон жеке менчик пайда болду.

Бирок мурдагы колхоз-совхоздорду алмаштыруучу башка түзүлүш керек болду. Ошондуктан жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасы келип чыкты. Кыргызстан экономикалык жана демократиялык реформаларды жүзөгө ашыруу, мамлекеттик башкаруунун натыйжа-

луулугун жогорулатуу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүгө айрыкча көңүл бурду. Бул реформа мамлекеттик бийликтин көп функцияларын борбордон ажыратууга, жергиликтүү турмуштун бардык маселелери боюнча чечимдерди кабыл алууну аймактык коомчулуктарга берүүгө, ошону менен айылдык адамдардын активдүүлүгүн жогорулатууга түрткү бермек.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу институту мамлекеттик бийликти борбордон ажыратуунун гана эмес, ошондой эле жарандардын жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн мобилизациялоонун эң бир натыйжалуу шайманы катары эл аралык коомчулукта да кеңири өнүгүп келе жаткандыгын жакшы билебиз. Бирок Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өркүндөтүүнү артка тарткан көйгөйлөр жок эмес. Алардын башкысы жергиликтүү бюджетти жеке киреше булактары менен камсыз кылуу маселелери болуп жаткандыгын белгилей кетүү керек.

Экономикалык реформалар жүрүп жаткан жылдарда жергиликтүү өз алдынча башкаруу каржылык көз карандысыздыкты алып келүүчү салык жана бюджеттик маселелер боюнча бир катар мыйзамдар жана нормативдик укуктук актылар кабыл алына да, тилекке каршы өз алдынча башкаруу камсыз кылган жок. 2008-жылы кабыл алынган, 2009-жылы колдонула баштаган жаңы салык кодекси жергиликтүү салыктын мурдагы 8 түрүнүн ордуна 2 гана салыкты - жер салыгы жана мүлккө болгон салыкты, ошондой эле сатуудан алынчуу салыктын бир бөлүгүн калтырды. Мунун өзү жергиликтүү бюджеттин алсыздануусуна алып келди деп айтсак болот.

Чынында жер салыгы менен мүлккө болгон салык жарыбаган салык. Ал каражат аймактык өнүктүрүүгө, социалдык экономикалык пландарды түзүүгө, калка социалдык жана маданий кызматтарды көрсөтүүлөрдү уюштурууга таптакыр мүмкүндүк бербейт. Ошондуктан жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аймакты өнүктү-

рүүнүн планын түзүүгө кызыкпайт. Анткени алардын кирешелери аймактын экономикасына анча деле күчтүү көз каранды болбойт.

Жергиликтүү бюджеттин олуттуу начарлоосуна алып барган дагы бир фактор бар. Ал жергиликтүү өз алдынча башкаруунун жер фондусуна байланыштуу маселе. Бул жерлердин салыгын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы төлөп турууга милдеттүү. Бирок фонддун жерлеринин сапаты төмөн болгондуктан, аны ижарага алууну каалагандар да жок болот экен. Ошого карабастан ЖӨБ жер салыгын төлөп жана соффондо чегерүүлөрдү жүргүзүүгө аргасыз болуп, мунун натыйжасында жергиликтүү бюджеттин дарамети чектелүү.

Анча чоң эмес айыл округдарында жана алыскы айыл округдарында мүлктөн алынчуу салыкты күлкү келерлик салык деп айтсак да болчудай. Себеби, бул жерлерде салык алына турган түзүгүрөк мүлктөр деле жок эмеспи. Андагы мүлктөрдүн баары кичинекей же салык алууга мүмкүн эмес мүлктөр экен.

Азыркы республикалык бюджет жөнүндөгү мыйзамда муниципалитет, б.а. айылдык округ канчалык кичине болсо ошого жараша мамлекеттик салыктан аз үлүш бөлүнүп берилет. Мунун өзүн басмырлоочу мамиле катары бааласак болот. Чыныгына келгенде кедей жана кичинекей муниципалитеттерге каражат көбүрөөк бөлүнүшү керек эле. Бирок биздин республикадагы абал таптакыр тескерисинче. Мындай болсо жергиликтүү өз алдынча башкаруунун жергиликтүү экономикасы, дегеле айылдар, жамааттар кантип өнүкмөк эле? Ошондуктан жергиликтүү бюджетти толтурууга жасалган мындай мамилени алып салуу керек.

Мына ушундан улам Кыргыз Республикасынын салык кодексинин сатуудан алынчуу салыкты жергиликтүү салыктарга таандык кылган жерине тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгы көрүнүп турат.

Дегеле жергиликтүү бюджеттердин абалы кандай? - деген суроого, анын абалы же менчиктүү да, кейиштүү да деп жооп берсек болчудай. Себеби, ай-

рым айылдык жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бюджетти 30 миллион сомго жетип калган. Ал эми көптөгөн жанагы биз айткан кичине жана алыскы айыл округдарынын бюджетти миллион сомго да жетпейт. Ошондуктан республикабыздын айыл округдарынын социалдык-экономикалык жактан өнүгүүсү бири-биринен кескин айырмаланып турат. Мисалы, борбор калаабыздын айланасындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бюджеттери кудайга шүгүр эле. Ал эми республикалык бюджеттин кичине каражат бөлүнгөн алыскы айыл округдарында союз тарагандан талкаланган таза суусу, жолдору, социалдык объектилери ошол эле талкаланган абалында оңдолбой турат.

Казыналык системасынын тушунда бюджеттик каражаттарды бөлүштүрүү мамлекеттик органдар тарабынан жүзөгө ашырылат эмеспи. Мындай абал бетте, бюджеттик каражаттарды пайдаланууда борборлоштуруу күч аларын белгилей кетүү керек. Бюджеттик мекемелерди финансылоонун планы жоктугунан улам финансылык бөлүмдөрдүн башчылары жана бухгалтерлер дээрлик күн сайын казыналык төлөмдөргө уруксат алууга аргасыз болушат. Алар болсо кайсы төлөмгө каражат бөлүп берүү чечимин чыгаруу укугун алып алышкан. Казыналык органдар акча каражаттары боюнча операцияларды "күнүксүн күнүндө" деген принцип менен жүргүзүшөт, мунун өзү бюджеттик уюмдар үчүн өз пландарын ишке ашыруу жагындагы анык эместикти пайда кылат. Ошол себептен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жок дегенде жергиликтүү салыктардан келип түшкөн жана төгүлгөн суммаларынын эсебинен төлөмдөргө уруксат алуу үчүн Казыналыктын органдарына бир нече жолу кайрылууга аргасыз болуп жатышат. Ушуну менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары такай сураңуучулардын ролун аткаруу менен Казыналыктын позициясына толугу менен көз каранды болуп калууда. Райондук борборлордон алыс болуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана бюджеттик органдардын сметасындагы иш сапарына бөлүнгөн суммалардын аздыгы жагдайды ого бетер татаалдаштырууда.

Биз жогоруда сөз кылып өткөн жергиликтүү бюджеттин көйгөйлөрү жана кемчиликтери азыркы колдонулуудагы жаңы Салык кодексинин айрым мүчүлүштүктөр менен түзүлгөнүгүнүн натыйжасында жаралганын жергиликтүү өз алдынча башкаруу боюнча адистер да айтып жатышат.

Кыргыз Республикасында КМШ өлкөлөрүнүн ичинен биринчилерден болуп жергиликтүү өз алдынча башкаруу институтунун кийрилишин алдыга таштаган кадам катары бааласак болот. Бирок аны өнүктүрүүнүн жолун табалбай, жада калса анын өнүгүшүнө каржылык тоскоолдуктарды көрсөтүп жатканыбызды артка чегинүү катары бааласак болот. Кыргызстан демократиялык жолду тандап алган өлкөбүз. Демократия тууралуу орус жазуучусу, Нобель сыйлыгынын лауреаты А.Солженицын: "Өлкөдөгү демократиянын түзүлүшү формасы пирамида сыяктуу болуу керек, ушундай түрдөгү демократия кулабай, ордуна бекем турат. Ал эми пирамида-демократиянын пайдубалы жергиликтүү өз алдынча башкаруу болсо, анын туу чокусу өлкөнүн жогорку башкаруу бийлиги болушу керек", - деп айткан. Абдетте, улуу жазуучу бул оюн абдан изилдеп, тактап отуруп айткан болуу керек. Ошондуктан Кыргызстандагы демократиянын пайдубалы бекем болушу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасын чыңдап өнүктүрүүгө тийишпиз.

Абдимухтар АБИЛОВ,
"Эркин Тоо"